

Jarosława Koniewa

Принципи класифікації пісенного фольклору у польській та українській фольклористиці

Acta Polono-Ruthenica 7, 231-237

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jarosława Koniewa
Instytut Słowiańszczyzny Wschodniej
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski

Принципи класифікації пісенного фольклору у польській та українській фольклористиці

Може видатися парадоксальним, але сьогоденна ситуація в українській фольклористиці в певному розумінні набагато сприятливіша для розвитку наукових напрямів, ніж у польській науці про фольклор. Україна переживає справжній науковий ренесанс, адже ще ніколи не знали українці такої свободи слова, ніколи ще не мали таких широких і різноманітних шляхів, якими вільно може простувати кожен дослідник за власним уподобанням. Важливо й те, що на Україні фольклористика виділена в окрему наукову дисципліну. У Польщі фольклорний матеріал досить інтенсивно використовується у літературознавстві, мовознавстві, етнології, суспільній та культурній антропології, але відсутність статусу окремого предмету й спеціальності призводить в кінцевому результаті до неузгодженості у виборі критеріїв оцінки фольклорних явищ, до плутанини у термінології і загалом до розмивання основних наукових понять. Кшиштоф Вроцлавський пропонує відкинути термін фольклористика і вживати більш придатний, на його думку, термін етнофілологія.¹ У Польщі є томи прекрасно опрацьованої історії зацікавлення фольклором, але немає жодного тому історії фольклору, – пише Дорота Сімонідес і додає, що у польській філології бракує характеристики основних жанрів фольклору, опису їх динаміки.² Загалом у Польщі переважають дві концепції фольклористики – філологічна й культурознавча. Першу репрезентують мовознавчі дослідження фольклорного матеріалу, що

¹ K. Wrocławski, *Folklorystyka i jej miejsce wśród nauk (w ocenie etnofilologa)*, [w:] *Folklorystyka. Dylematy i perspektywy*, pod red. Krystyny Gajdowej, Opole 1995, s. 29–30.

² D. Simonides, *Przyszłość folklorystyki. Marzenia czy potrzeba naukowa*, ibidem, s. 18–19.

їх проводить гурт науковців під керівництвом Єжи Бартмінського у Люблині. Науковці другого напрямку, чільним представником якого є Дорота Сімонідес, сконцентрували свої зусилля на збиранні й нагромадженні теренного матеріалу. Семіотичний та аксіологічний напрями продовжують бути популярними у Польщі, свідомством чого є праці Роха Сулими. Всупереч невизначеності місця фольклористики серед гуманітарних наук у Польщі останнім часом зросло зацікавлення фольклором серед науковців. Наново стали переглядатися базові питання – дефініція поняття *фольклор*, принципи його класифікації, поділ на жанри. Без концептуального апарату дослідження, без процедури дроблення й наступного об'єднання частин у єдине ціле спроби проникнути в сутність поетичної природи творів народного мистецтва приречені на невдачу.

Загально визнаним методом дослідження складних об'єктів, явищ та процесів є моделювання та класифікування. У діалектичній логіці наукова класифікація визначається як розкриття внутрішнього необхідного зв'язку між групами, класами, родами, тобто таксонами.

Усі досі відомі спроби класифікації пісенного фольклору можна поділити на дві групи: 1) систематизації ієрархічні, які спираються на кілька критеріїв і 2) класифікації природні, рівнозначні, які базуються на суттєвих реаліях фольклорних текстів. Перші ставлять за мету розкрити обсяг та зміст текстів. А класифікації рівнозначні застосовуються для теоретичного конструювання моделей у абсолютній відповідності емпіричному матеріалу. Жодному досліднику не вдалося створити рівнозначної класифікації (у природничих науках до ідеалу впритул підійшов Менделєєв), адже вона тоді містила б абсолютне знання всього, а це є на практиці неможливим. Тому, звичайно, переважають спроби створити класифікації утилітарні – з метою упорядкування текстів народної творчості. Так, вивчаючи баладу, Я. Ягелло виділила дві обов'язкові функції в фабульній моделі балади, які лягли в основу її класифікації, – нехтування заборонаю (злочин) і кара за недотримання встановленого порядку.

Каталог балади Е. Яворської укладений за традиційною багатоаспектною дефініцією Ю. Клейнера і Ю. Кшижановського, де основними є тематичний і мотиваційний критерії, а також середовище побутування. Ключовим мотивом поділу балад за Е.

Яворською є смерть – це чисельно найбільша група текстів, яка включає мотиви вбивств запланованих і випадкових та інші види смерті.

Учені, які визначають фольклор як мистецтво слова, основним принципом поділу творів усної народної творчості приймають традиційно літературознавчий розподіл за родами, видами, жанрами і жанровими різновидами. В. Я. Пропп свого часу до цього списку додав ще два інші критерії – форму виконання і відношення того чи іншого жанру до музики.³ У східнослов'янській фольклористиці рід розглядався як спосіб зображення дійсності, під жанром мався на увазі тип художньої форми.

Одну з провідних у східнослов'янській фольклористиці концепцій запропонував В. Є. Гусев. Виходячи з визначення фольклору як синкретичного мистецтва, дослідник розробив загальну класифікацію фольклору, в основу якої покладений принцип відношення мистецтва до дійсності. У дуже детальній класифікації В. Є. Гусева фольклорні твори поділені перш за все на роди: епічні, перехідні лірико-епічні, ліричні, перехідні лірико-драматичні форми, драматичні, перехідні епіко-драматичні форми. Розглядаючи далі жанри і види, Гусев не нехтує і характером фольклорного твору – словесним, музичним, хореографічним (в різних поєднаннях). В основі класифікації В. Є. Гусева – критерій естетичного ставлення народу до дійсності і різні емоційні стани колективу.⁴

Український дослідник С. І. Дей запропонував розрізняти пісенні жанри, орієнтуючись на схему, котра може виступати в різних комбінаціях компонентів: 1) функція, 2) тематичний об'єм, 3) Композиційно-стильові особливості, 4) ритмомелодична форма. В залежності від специфіки матеріалу домінуючим може виступити кожен з них.⁵

Класифікація, запропонована Н. С. Шумадою, узагальнює попередній досвід класифікацій пісенного фольклору в Україні. Характеризуючи пісенні жанри, фольклористка виходить з позицій, згідно яким жодний з окремо взятих критеріїв не може бути

³ В. Пропп, *Принципы классификации фольклорных жанров*, [в:] *Фольклор и действительность*, Москва 1976, с. 34–45.

⁴ В. Е. Гусев, *Эстетика фольклора*, Ленинград 1978, с. 107.

⁵ О. І. Дей, *Принципи жанрової класифікації народних пісень*, НТЕ, 1966, № 12, с. 11.

жанротворчим. Потрібна їх сукупність, причому в різних випадках ті чи інші ознаки набувають більшого чи меншого значення.⁶

В основі класифікації фольклорних жанрів лежить принцип полікритеріальності, згідно якого фольклорний жанр складає група творів з подібною тематикою, аналогічним способом художнього вираження й однаковими функціями. Важливою жанротворчою ознакою є також ритмомелодійна організація творів. При визначенні жанрів необхідно брати до уваги той сектор дійсності, на який звернено художнє пізнання, ідейну проблематику, роль в суспільному житті народу.

Класифікація Н. С. Шумеди побудована на традиційних підпорядкуваннях: рід – вид – жанр – цикл – жанрово-тематична група: 1. Епічні пісні (з елементами епіки і драматизму): а) календарно-обрядові пісні з зимовим, весняним, літнім та осіннім циклами, жанрами в межах циклів хороводної пісні; б) сімейно-обрядові пісні з жанрами та жанрово-тематичними групами, які обслуговують окремі обряди, звичаї, свята. 2. Необрядова лірика: а) сімейно-побутові пісні; б) соціально-побутові пісні;

Нові жанрово-тематичні групи: 1. Революційні пісні. 2. Антифашистські пісні – періоду другої світової війни. 3. Пісні героїки мирного труда в періоди будівництва, утвердження і удосконалення зрілого соціалізму. 4. Монострофічні форми лірики складають автономний вид, який включає в себе ознаки розділу 3 і частково розділу 2.⁷

Представлена тут класифікація є синхронним зрізом пісенного фольклору і дозволяє прослідкувати міру збереження і активності функціонування окремих ланок жанрової системи, яка склалася в минулі епохи, і разом з тим виділити її нові елементи, зокрема, появу жанровотематичних груп соціально-побутової лірики.

Заслугою Н. С. Шумеди є те, що вона стала розглядати пісню як культурний феномен, і, не випускаючи з уваги, що народна пісня є компонентом системи, яка створює, розповсюджує і зберігає художні цінності – тобто є народною художньою культурою фольклорного типу – досліджувала роль народної пісні в житті етносу.

---

⁶ Н. С. Шумеди. *Сучасна пісенність слов'янських народів*, Київ 1981, с. 123–124.

⁷ *Ibidem*, с. 124–125.

У рамках аграрного року з повторенням життєвих циклів повторюються і відповідні пісенні цикли зі специфічними акцентами в різних фазах життєвого процесу. Порівняно добре згрупована в цикли, пісенність супроводжує практично кожен крок людини традиційної культури. Її циклічність, з іншого боку, узгоджується з процесом соціалізації особистості. Цей процес виходить за рамки річного культурного кола і призводить до природньої і постійної зміни ролей у відтворенні пісенної культури. На цій основі постають і фольклорні пісенні цикли – календарні і родинні.

Однак, у питанні систематизування матеріалу сьогодні чільне місце належить Є. Бартмінському, який розробив дискриптивну систематизацію текстів.

Польські фольклористи, починаючи від Кольберга, Карловіча, Бистроня, і до Садовніка та Кшижановського – усі шукали логічний ключ, по черзі обираючи чинники хронологічні, тематичні чи формальні або територіальні.

Потреба упорядкування фольклорних матеріалів виникла у ході розпочатої роботи над мовою польського фольклору. Є. Бартмінський виділив кілька груп критеріїв поділу фольклорного матеріалу:

І. прагматичні:

- жанрова класифікація – самих виконавців і збирача;
- спосіб виконання тексту: репортерське інтерв'ю чи в ситуації натуральній;
- зв'язок тексту з ситуацією: прив'язані і неприв'язані до ситуації – обрядові і необрядові; ступінь міцності цього зв'язку;
- функція тексту в процесі фольклорної комунікації. За Є. Бартмінським це найважливіший критерій – не можна без нього описати ані структури тексту, ані структури його змісту, але водночас цей чинник є найважчий для вузького застосування. Польський вчений тут опирається на працю П. Богатирьова “Народная песня с функциональной точки зрения”, в якій наголошується, що істотним є окреслення поля, в якому функції тексту реалізуються і повинні бути описані. Функції – естетична, магічна, регулювання праці – належать до різних полів, як і залежна від змісту твору функція іноформування про події. В іншій площині можна говорити про функцію регіонального знаку чи про показник відмінностей релігійних та суспільних груп. Вирізняються

також поля, в яких фольклорні тексти згруповані в залежності від статевої приналежності виконавця, його соціального стану.

2. Структурно-текстові.

5. Тема тексту як цілісної єдності. Це критерій високого практичного значення, але з невизначеним семантичним наповненням. Ще у 1961 р. Єжи Пельц записав 10 розумінь терміну.

6. Постаті, які виступають у тексті і є носіями певних дій. За Я. Ягелло діючі особи належать до різних рангів, відповідно до способу і особливостей їх презентації.

- форма подачі тексту;
- метрична структура тексту;
- лексична модель тексту.

7. Структурно-музичні:

- тональність;
- форма строфи;
- метрика;
- мелодика.⁸

Як бачимо, систематизація Є. Бартмінського логічно продумана, охоплює усі аспекти функціонування текстів народної творчості без відриву їх від культурного контексту.

Отож, як в Україні, так і в Польщі фольклор осмислюється не лише з позиції філології, але й культурології. З'вилися нові дослідницькі конструкти – як, наприклад, інтерфольклор, який в плані опису застосовує структурно-функціональну систематизацію жанрів. Не до кінця вивченим залишається смислове наповнення терміну жанр. Не заглиблюючись у море існуючих дефініцій, зазначу лише, що останнім часом проявляється тенденція трактування цього терміну як інституції для реалізації і відтворення особливої чуттєво-символічної діяльності, якою є народна творчість і через яку організується і відбувається комунікація у даній фольклорній ситуації, опредмечується її семантика. Нині існуюча система жанрів є наслідком історичного розвитку диференційованої функціональної системи, тобто найбільш рання система функцій історично передувала найбільш ранній системі жанрів.

Практична направленість народної пісні втратила значення утилітарності, хоч вона не зовсім залежна від конкретно-життєвих

⁸ J. Bartmiński. *Klasyfikacje gatunkowe a systematyka tekstów folkloru*, [w:] *Literatura popularna, folklor, język*, pod red. W. Nawrockiego i M. Walińskiego, t. 2, Katowice 1981, s. 7–23.

вимірів дійсності. Жанр – культурний модус соціальної комунікації, а як аналітична категорія жанр є моделлю організації текстів.

Існують ще інші визначення основних понятійних вузлів фольклористики, і сам факт такого багатого і різноманітного підходу до фольклору має важливе наукове значення і відкриває перспективу для досліджень над живою і такою змінною категорією культури, якою є фольклор.